

Arşivin Ötesindeki Kadınlar: Bulgaristan'da Kadınların Görünmez Tarihleri

Women Beyond the Archive: Invisible Histories of Women in Bulgaria

Prof. Dr. Georgeta Nazarska

ULSIT Üniversitesi, Sofya

Çeviren / Translated by Selvi Başak Öztürk

İngilizce metin düzeltisi / Proofreading (English) by Alisha Erözer

“Yazar arşivlerin, bireyleri ve bütün toplulukların tarihini kolektif bellekten bütünüyle ‘silebilen’ topografik bir ‘hafıza mekânı’ olarak işleyişini görünür kılarak çeşitli ‘gizli kadın hikâyelerini’ gün yüzüne çıkarır.”

“The author brings to light several ‘hidden women’s stories’, demonstrating how archives function as a topographical ‘realm of memory’, capable of effectively ‘erasing’ individuals and the histories of entire communities from the collective memory.”

Nurie Muratova'nın 2021 yılında Blagoevgrad'daki Southwest (Neofit Rilski) Üniversitesi Yayınları tarafından basılan *Zheni otvad arkhiva. Nevidimite istorii na zhenite v Balgaria* [Arşivin Ötesindeki Kadınlar: Bulgaristan'da Kadınların Görünmez Tarihleri] başlıklı kitabı¹, Bulgaristan'a odaklanan kadın merkezli uzmanlaşmış arşivler üzerine yapılan temel bir çalışmadır. Kitap, Bulgaristan'daki arşiv kurumlarında kadınların konumunu uluslararası uygulamalarla ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden örneklerle karşılaştırarak ele

Nurie Muratova's book “*Zheni otvad arkhiva. Nevidimite istorii na zhenite v Balgaria* [Women beyond the Archive. Invisible Histories of Women in Bulgaria]”, published in 2021 by the Publishing House of the Southwest University in Blagoevgrad, is a fundamental study of specialised women-based archives in Bulgaria. It pioneers an effort to define and contextualise the role of women in Bulgarian archival institutions in comparison with international practices and other Eastern European examples.

Situating her research within archival science and archival history, Nurie Muratova traces the emergence and development of specialised women's archives in the United States and Western Europe, while closely examining traditional archiving policies and their implementation in the Balkan and Bulgarian contexts. Based on a

1. Nurie Muratova, *Zheni otvad arkhiva. Nevidimite istorii na zhenite v Balgaria* [Arşivin Ötesindeki Kadınlar: Bulgaristan'da Kadınların Görünmez Tarihleri], Arkhivi na zheni i maltsinstva [Women and Minorities Archives Book Series], cilt 6 (Blagoevgrad: Neofit Rilski, 2021).

almasıyla; bu konumu tanımlama ve tarihsel bağlamına yerleştirme yönündeki öncü yaklaşımıyla dikkat çeker.

Çalışmasını arşiv bilimi ve arşiv tarihi alanına konumlandıran Nurie Muratova, kitabında Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da uzmanlaşmış kadın arşivlerinin ortaya çıkışını ve gelişimini ele alır; geleneksel arşiv politikalarını ve bu politikaların Balkanlar ve Bulgaristan'daki uygulamalarını ayrıntılı biçimde inceler. Muratova, (1951 yılında Sovyet modelini esas alan) Bulgaristan devlet arşivlerinde kadınlar tarafından oluşturulan ya da kadınların faaliyetlerine ilişkin bilgiler içeren kolektif ve bireysel fonlar üzerinde gerçekleştirdiği kapsamlı nicel ve nitel içerik analizinde, kadınlara ait arşiv koleksiyonlarının oluşum süreçlerinin çeşitli etkenlerden etkilendiği sonucuna varır. 1989 yılına kadar bu etkenlerin başında, komünist totaliter rejim döneminde önemli bir sansür kurumu olarak işleyen arşivlerin dayattığı siyasi ölçütler ve özgün feminist hareketin tasfiye edilerek devlet denetimindeki bir kadın örgütüyle ikame edilmesi gelmiştir. Geçiş döneminde ise Bulgar tarih yazımının bu konuya pek az duyarlılık göstermesi ve kadınlara ilişkin hâlen varlığını sürdüren dönüştürülmemiş olumsuz kalıp yargılar etkili olmuştur. Bu nedenle Muratova, gelecekte kadınlara yönelik ayrı ve uzmanlaşmış arşivlerin oluşturulmasına ilişkin öngörüsünde karamsardır.

Kitabın iki bölümü şu konuya ayrılmıştır: Kapalı arşivlerin (örneğin, eski Devlet Güvenliği Belgeleri Arşivi), tasfiye edilmiş arşivlerin (özellikle totaliter dönem boyunca kurum/bakanlık arşivlerinin) ve çoğunlukla aile, soy ya da devletin geleneksel arşivlerindeki kurumsal koleksiyonlarda yer alan kadınlara ait "gizli" arşivlerin varlığı karşısında kadın tarih yazımının olanakları ve sınırları. Muratova ayrıca, kadınlara ait çok sayıda arşivin yok edilmiş olduğuna dair çarpıcı örneklerle işaret eder: Devlet arşivleri tarafından "arşivsel değeri düşük" görülerek reddedilenler; 1960–1980'ler arasında Müslümanlar'a yönelik yürütülen şiddetli asimilasyon kampanyası sırasında Devlet Güvenliği tarafından el konulan ya da imha edilenler; mirasçıları tarafından yok edilenler; zorunlu göç süreçlerinde dağılıp kaybolanlar ya da kadınların farkındalık eksiklikleri sonucunda korunamayan arşivler.

Nurie Muratova çalışmasında arşiv yaklaşımını kadın tarihi, azınlık tarihi, Oryantalizm ve bellek çalışmaları perspektifleriyle birleştirir. Bu çok katmanlı bakış ona Müslüman kadınlara (Pomak, Türk ve Roman kadınlar) ve komünist rejim tarafından baskıya uğramış kadınlara odaklanan bir dizi "vaka çalışması" geliştirme olanağı sunar. Muratova, bu gruplara yönelik olarak önemli arşiv stratejilerinden birini uygular: "Tarihsel sessizliklerin" yarattığı boşluğu, sözlü tarih çalışmalarıyla ve kurumsallaşmamış özel arşiv koleksiyonlarından elde edilen görsel malzemelerle gidermek. Yazarın, Güneybatı Bulgaristan'da Bulgaristanlı Müslümanlar'ın

thorough quantitative and qualitative content analysis of collective and individual collections formed by women, or containing information about their activities within the Bulgarian state archives (they were created in 1951 according to the Soviet pattern), Muratova concludes that the completion of women's archival collections is influenced by various factors. Until 1989, these were the political criteria imposed by the archives as an important censorship institution during the communist totalitarianism, as well as the destruction of the authentic feminist movement and its replacement with a state-controlled women's organisation. During the transition period, the limited engagement of Bulgarian historiography with the subject, along with persistent and largely unchallenged negative stereotypes about women, also played a role. For this reason, her assessment of the prospects for establishing separate specialised women's archives is pessimistic.

Two chapters are devoted to the (im)possibility of writing women's history in the presence of closed archives (such as the Archive of the Files of the former State Security), purged archives (mostly departmental archives in the totalitarian period), and 'hidden' archives of women (usually in family or ancestral or institutional collections in state, traditional archives). Muratova also identifies numerous cases of women's archives that were destroyed: dismissed by the state archival network as being of 'little value', seized or destroyed by State Security during the violent assimilation campaign against Muslims in the 1960s–1980s, destroyed by heirs, dispersed through forced migration, or lost owing to a lack of awareness on the part of their creators.

In her work, Nuriye Muratova combines the archival approach alongside the perspectives of women's history, minority history, and orientalist and memory studies. This lens allows her to develop several "case studies" concerning Muslim women (Pomak, Turkic and Roma women) and women repressed by the communist regime. For these groups, she adopts a central archival strategy: supplementing the 'historical silences' with oral history and visual materials from non-institutionalized private collections, which the author herself identified and assembled during fieldwork in villages inhabited by Bulgarian Muslim (Pomaks) in south-western Bulgaria. The intersectional approach she adopts provides grounds for the conclusion that both minority communities and individual Muslim women, together with their archives, have been and continue to be subject to double and triple marginalisation. This leaves them in a state of historical oblivion and ensures their social 'absence' from the public sphere.

A second thematic focus of the book Women Beyond the Archive is a group of repressed women – victims of their

(Pomaklar'ın) yaşadığı köylerde gerçekleştirdiği saha çalışmaları sırasında ulaştığı ve derlediği bu malzemeler çalışmasında kullanılan başlıca kaynaklar arasında yer alır.

Bu kesişimsel yaklaşım Muratova'ya, gerek azınlık topluluklarının, gerek bireysel olarak Müslüman kadınların ve arşivlerinin, geçmişte olduğu gibi bugün de ikili hatta üçlü marjinalleşmeye maruz kaldığı sonucuna varması için gerekçe sağlar. Bu durum, onları kalıcı biçimde tarihsel bellekten dışlarken kamusal alanda da süregelen bir toplumsal görünmezliğe mahkûm eder.

Bu kitabın bir diğer tematik odağı komünizm karşıtı görüşleri ve/ya ülkedeki Müslümanlar'a yönelik asimilasyon politikalarına itaatsizlikleri nedeniyle baskıya uğramış kadınlar; başka bir deyişle rejimin mağduru olan kadınlardır. Yazar arşivlerin, bireyleri ve bütün toplulukların tarihini kolektif bellekten bütünüyle "silebilen" topografik bir "hafıza mekânı"² olarak işleyişini görünür kılarak çeşitli "gizli kadın hikâyelerini" gün yüzüne çıkarır. Muratova, bu silme süreçlerinde kullanılan farklı yöntemleri, hatta bilinçli stratejileri sistematik biçimde analiz eder: Arşiv koleksiyonları ve belgelerine erişimin yasaklanması, "işlenmemiş" ya da kurumsal arşiv statüsü gerekçe gösterilerek kullanımının zorlaştırılması; belgelerin envanter listelerinden çıkarılması; yanlış ya da eksik tanımlamalarla "gizlenmeleri" gibi uygulamalar bunlar arasındadır.

Bununla birlikte Muratova, söz konusu kurumların³ bazılarında uzun yıllara yayılan mesleki deneyimine; çalışmada ele aldığı kişilerin kendileriyle, yakınlarıyla ve çalışma arkadaşlarıyla yaptığı sözlü tarih görüşmelerine dayanarak arşivlerden ve kamusal söylemden neredeyse bütünüyle "silinmiş" olan bazı kadınların yaşamöykülerini başarıyla yeniden inşa eder. Bunlar arasında tanınmış Türkoloji araştırmacıları Mefkûre Mollova (1927–2009) ve Hayriye Memova-Süleymanova (Yenisoy) (1934–2018); eski milletvekili ve siyasal figür olan Nevyana Elmazova (1895–1981) ve Raina Lapardova (1904–1980); toplama kampından sağ kurtulan Tsvetana Tsacheva (1896–1974) ile yazar Zlatka Cholakova (1899–1985) yer alır.

anti-communist beliefs and/or their disobedience to state assimilation policies directed at Muslims in the country. The author brings to light several 'hidden women's stories', demonstrating how archives function as a topographical 'realm of memory', capable of effectively 'erasing' individuals and the histories of entire communities from the collective memory. Muratova systematically analyses the various methods and even strategies used for this: banning access to, or making it difficult to use, archival collections and documents on the grounds that they are 'unprocessed' or departmental archives, removing them from inventory lists, or 'hiding' them through inaccurate or incomplete annotations, etc. At the same time, drawing on her many years of work in some of the aforementioned institutions,¹ as well as on oral interviews conducted with the portrayed individuals, their relatives, and colleagues, she successfully reconstructs the biographies of several women almost completely 'erased' from the archives and from public discourse: the famous Turkological scholars Mefkure Mollova (1927–2009) and Hayriye Memova-Süleymanova (Yenisoy) (1934–2018), the former MPs and political figures Nevyana Elmazova (1895–1981) and Raina Lapardova (1904–1980), the concentration camp survivor Tsvetana Tsacheva (1896–1974), and the writer Zlatka Cholakova (1899–1985). Their life trajectories, marked by being 'thrown out' of politics, science and literature, seem in themselves to explain why some of them have two archives –an official and a secret one, intentionally created and preserved by their owners– and why, for others historical sources are almost impossible to locate in the so-called classical archives.

The study of the symbiosis between women's and minority archives is one of Dr. Muratova's most enduring scholarly interests. In addition to her book, she is an active member of the team of the Balkanistic Forum – International University Seminar for Studies and Specialization, which has published its Women and Minorities Archives book series since 2009.² In 2025, she further developed

2. Ç.N. Burada kullanılan topografik hafıza mekânı ifadesi, Pierre Nora'nın *lieux de mémoire* (hafıza mekânları) kavramına göndermede bulunur. Arşivler bu bağlamda, belleğin mekânsal ve kurumsal olarak düzenlendiği; neyin görünür, neyin görünmez kılınacağı'nın belirlendiği iktidar alanları olarak düşünülmektedir. Bkz. Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Représentations*, sy. 26 (1989): 7–24.
3. Eski Devlet Güvenliği Belgeleri Arşivi (Bulgaristan vatandaşlarının Devlet Güvenliği'ne ve Bulgaristan Ulusal Ordusu'nun istihbarat servislerine aidiyetinin açıklanmasına ilişkin belgelerden sorumlu Komite Arşivi), Merkez Devlet Arşivleri ve bunlara bağlı bölgesel birimler, Bulgaristan Bilimler Akademisi Bilimsel Arşivi, Sofya Üniversitesi Arşiv Koleksiyonu.

1. Archive of the Files of the former State Security (Archive of the Committee for disclosing the documents and announcing affiliation of Bulgarian citizens to the State Security and the intelligence services of the Bulgarian National Army), Central State Archives and their territorial divisions, Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences, Archival collection of the Sofia University.
2. Kristina Popova et al., eds., *Women and Minorities: Ways of Archiving*, vol. 1 (Sofia–Vienna: Semarsh, 2009), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495708>; Kristina Popova and Vaska Stancheva-Popkostadinova, eds., *Case Work and Social Control in the 20th Century*, vol. 2 (Sofia: Semarsh, 2010), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495865>; Kristina Popova and Nurie Muratova, eds., *Women and Minorities Archives: Subjects of Archiving*, vol. 3 (Blagoevgrad, 2011), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495909>; Nurie Muratova, Kristina Popova, and Georgeta Nazarska, eds., *To Come Out of the Shadow: Unpublished Works of Zlatka Cholakova and Olga Chavova*, vol. 4 (Blagoevgrad, 2016), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17496004>; Anastassia Pashova and Nurie Muratova, eds., *Roma Archive: Democratic Publicity by Right of History*, vol. 5

Bazı kadınların, kendileri tarafından bilinçli olarak oluşturulmuş ve korunmuş biri resmi, diğeri gizli olmak üzere iki ayrı arşive sahip olması; bazıları içinse sözde “klasik” arşivlerde tarihsel izlerine ulaşmanın neredeyse imkânsız hâle gelmesi, bu kadınların siyaset, bilim ve edebiyat alanlarından “tasfiye edilmeleriyle” şekillenen yaşam seyrileri izlendiğinde adeta kendiliğinden açıklığa kavuşur.

Dr. Muratova'nın en süreklilik arz eden akademik ilgi alanlarından biri kadın ve azınlık arşivleri arasındaki simbiyozdur. Yazar, kitabının yanı sıra, 2009 yılından bu yana Women and Minorities Archives [Kadın ve Azınlık Arşivleri] başlıklı kitap dizisini⁴ yayımlayan Balkanistic Forum – International University Seminar for Studies and Specialization ekibinin de aktif bir üyesidir.

Muratova, 2025 yılında bu temayı, “Political Repression of Muslim Women during the Communist Regime: Women's Resistance Networks and Civic Rehabilitation” [Komünist Rejim Döneminde Müslüman Kadınlara Yönelik Siyasal Baskı: Kadınların Direniş Ağları ve Sivil Rehabilitasyon] başlıklı araştırma projesiyle daha da derinleştirir; 20. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'da Müslümanlar'a yönelen ve giderek yoğunlaşan asimilasyon politikalarına karşı direnişte kadınların rolüne dair özgün yazılı belgeler ile sözlü tanıklıkları bir araya getirmeyi amaçlar. Bu çalışmanın bir sonucu olarak Nurie Muratova, Sofya ve Filibe'de ve Batı Rodoplar'daki çeşitli köylerde sergilenen bir foto-belgesel sergi hazırlar.⁵

Nurie Muratova'nın kitabı yayımlanmasının ardından, Bulgaristan tarih yazımı ve beşeri bilimler alanında

this topic in the research project 'Political Repression of Muslim Women during the Communist Regime: Women's Resistance Networks and Civic Rehabilitation', which collected authentic written documents and oral testimonies on women's participation in resistance to the gradual assimilation of Muslims in Bulgaria in the second half of the twentieth century. As a result of this, Nurie Muratova prepared a photo-documentary exhibition, shown in Sofia, Plovdiv, and a number of villages in the Western Rhodopes and also made available online.³

Since its publication, Nurie Muratova's book has become an event for Bulgarian historiography and humanities, and currently represents a fundamental course for university teaching and combining the opportunities of archival studies, social history and women's history. Taking a snapshot of the current situation of women's archives and archival collections in the country, it raises a number of questions about the creation and maintenance of archives of a wide range of marginalized communities – ethnic, religious, professional, cultural, regional, etc.

4. Kristina Popova vd., der., *Women and Minorities: Ways of Archiving*, cilt 1 (Sofia–Vienna: Semarsh, 2009), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495708>; Kristina Popova ve Vaska Stancheva-Popkostadinova, der., *Case Work and Social Control in the 20th Century*, cilt 2 (Sofia: Semarsh, 2010), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495865>; Kristina Popova ve Nurie Muratova, der., *Women and Minorities Archives: Subjects of Archiving*, cilt 3 (Blagoevgrad, 2011), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495909>; Nurie Muratova, Kristina Popova ve Georgeta Nazarska, der., *To Come Out of the Shadow: Unpublished Works of Zlatka Cholakova and Olga Chavova*, cilt 4 (Blagoevgrad, 2016), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17496004>; Anastassia Pashova ve Nurie Muratova, der., *Roma Archive: Democratic Publicity by Right of History*, cilt 5 (Blagoevgrad, 2017), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17496061>; Nurie Muratova, *Women beyond the Archive: Invisible Histories of Women in Bulgaria*, cilt 6 (Blagoevgrad, 2021), <https://doi.org/10.5281/zenodo.5718857>; Evelina Kelbecheva ve Nurie Muratova, der., *The Voice of the Silent: Research in Honor of Assoc. Prof. Dr. Anastasiya Pashova*, cilt 7 (Blagoevgrad: Bon Print, 2021), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494521>; Zeynep Zafer ve Nurie Muratova, *Turkology in Exile: Mefkûre Mollova. A Biographical Study*, cilt 8 (Blagoevgrad, 2022), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494707>; Zeynep Zafer, der., “My name, that's my face”: 50 Years since the Kornitsa Protests, cilt 9 (Blagoevgrad, 2023), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494992>; Milena Angelova ve Begi Hussein, *Village of Draginovo (Korovo): Contested Identities and Assimilation Policies*, cilt 10 (Blagoevgrad: Balkanistic Worlds, 2025), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495228>.

5. Sergiye <https://women.balkanistica.com/exhibition/> adresinden çevrimiçi olarak da erişilebilir.

(Blagoevgrad, 2017), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17496061>; Nurie Muratova, *Women beyond the Archive: Invisible Histories of Women in Bulgaria*, vol. 6 (Blagoevgrad, 2021), <https://doi.org/10.5281/zenodo.5718857>; Evelina Kelbecheva and Nurie Muratova, eds., *The Voice of the Silent: Research in Honor of Assoc. Prof. Dr. Anastasiya Pashova*, vol. 7 (Blagoevgrad: Bon Print, 2021), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494521>; Zeynep Zafer and Nurie Muratova, *Turkology in Exile: Mefkûre Mollova. A Biographical Study*, vol. 8 (Blagoevgrad, 2022), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494707>; Zeynep Zafer, ed., “My name, that's my face”: 50 Years since the Kornitsa Protests, vol. 9 (Blagoevgrad, 2023), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17494992>; Milena Angelova and Begi Hussein, *Village of Draginovo (Korovo): Contested Identities and Assimilation Policies*, vol. 10 (Blagoevgrad: Balkanistic Worlds, 2025), <https://doi.org/10.5281/zenodo.17495228>.

3. The exhibition can be accessed online at: <https://women.balkanistica.com/exhibition/>

önemli bir etki uyandırır; bugün üniversite eğitiminde arşiv çalışmaları, sosyal tarih ve kadın tarihi alanlarının sunduğu imkânları bir arada düşünmeyi mümkün kılan temel bir ders olarak değerlendirilmektedir.

Kitap, ülkedeki kadın arşivleri ve arşiv koleksiyonlarının mevcut durumuna dair analitik bir panorama sunmakla kalmaz etnik, dinsel, mesleki, kültürel ve bölgesel bir yelpazeye yayılan marjinalleştirilmiş toplulukların arşivlerinin oluşturulması ve sürdürülmesine ilişkin çok sayıda kritik soruyu da gündeme getirmektedir.

